

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА – БЕОГРАД

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

1. Датум и орган који је именовано Комисију:

Комисију је именovalo Наставно-научно веће Филолошког факултета на седници од 20. маја 2015. године.

2. Састав Комисије:

Ментор: др Душка Кликовац, редовни професор, Филолошки факултет – Београд
Ужа научна област: Српски језик
Датум избора у звање: 17. 10. 2012.

др Весна Ломпар, доцент, Филолошки факултет – Београд
Ужа научна област: Српски језик
Датум избора у звање: 2006.

др Срето Танасић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
Ужа научна област: Српски језик
Датум избора у звање: 2008.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме	Јован, Миодраг, Чудомировић
Датум и место рођења	26. 6. 1979, Пожаревац
Наслов мастер рада	<i>Речце као текстуални конектори у савременом српском језику</i>
Датум и место одбране мастер рада	17. 4. 2009, Филолошки факултет, Београд
Научна област из које је стечено академско звање мастера	Српски језик

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Семантика и прагматика саставних одн. супротних напоредних везника *и, на, те, а, али, него*

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ и

VII ЗАКЉУЧЦИ, ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Докторска дисертација Јована Чудомировића обухвата 400 компјутерски штампаних страница. Садржи следећа поглавља: I. Увод (стр. 1–51); II. Саставни везници (52–220); III. Супротни везници (221–387); IV. Закључци (388–391); Библиографија (392–400). Рад садржи и списак скраћеница и симбола.

Списак литературе сачињен је од 177 библиографских јединица. Дисертација садржи и 37 табела, којима се резимирају закључци појединих делова рада, као и шест схема, којима се представља семантичка структура проучаваних везника.

Увод има следећа потпоглавља.

1. *Предмет и циљ истраживања, корпус и метод.* Кандидат као циљ свог рада наводи опис семантике и прагматике везника *и, па, те, а, али* и *него*; тај опис треба да одговори на следећа питања: које су сличности и разлике између категорија саставних и супротних односа обележених испитиваним везницима и каква је структура тих категорија; који семантички и прагматички фактори стоје у основи различитих употреба тих везника; који су домени употребе карактеристични за различите типове везника. Затим образлаже зашто се, од свих саставних и супротних везника, одлучио управо за поменуте везнике: везници *ни* и *нити* нису уврштени јер су одрична варијанта везника *и*, а у оквиру категорије супротних везника одабрао је по један везник карактеристичан за сваку од три главне врсте супротних односа.

Затим кандидат описује свој корпус, који чини између 2600 и 2700 примера из Електронског корпуса савременог српског језика и мали број примера ексцерпиран из других извора; број анализираних примера по везнику износи од око три стотине (за *те* и *него*) до готово седамсто (за *и*).

Надаље се као теоријски оквир рада одређује когнитивни приступ: кандидат полази од претпоставки да се полифункционалност везника може објаснити процесима проширења између различитих домена, да се различите семантичке категорије не посматрају као дискретне и хомогене, него као прототипски организоване, те да је граматичка структура функционално мотивисана. Он усваја и претпоставку да везници имају једно опште значење одн. функцију, а да друга значења представљају прагматичке инференције – елементе интерпретације који проистичу из интеракције више фактора; како се у литератури већ наводи, за везнике *и* и *те* то опште значење је додавање, за *па* – сукцесивност, за *а* – дисконтинуитет, за *али* – порицање очекиваног, а за *него* – исправљање. Синтаксички аспект истраживања ослања се на комуникативно-граматички приступ синтакси Љ. Поповића. Кад је о методу истраживања реч, кандидат истиче да је приликом анализе користио различите параметре (детаљно их приказује у т. I.б), при чему је водио рачуна о томе да сваки пример анализира у довољно широком контексту.

2. *Појам координације.* Овде Ј. Чудомировић излаже различита одређења појма координације у страном и домаћој литератури, а прихвата Хајманово мишљење да координација подразумева симетрију проминентности конјунктата. Он наводи дијагностичка питања помоћу којих се такво схватање може операционализовати: координиране клаузе су функционално симетричне, равноправне, па се на питање о једној од клауза не може добити она друга (ако је дата реченица *Пера је ушао у собу, па је отворио прозор*, на питање *Кад је Пера ушао у собу?* не може се добити одговор *Па је отворио прозор*).

3. *Формалне особине напоредних конструкција.* У овом делу кандидат прави преглед битних формалних карактеристика напоредних конструкција у српском језику. Говори о асиндетској и синдетској координацији, а у оквиру ове друге о монисиндету и полисиндету. Истиче да се у оквиру полисиндета могу разликовати два случаја: неутрални (кад се везник не понавља испред првог члана конструкције) и емфатички (кад се понавља испред сваког члана конструкције, укључујући и први); за овај други случај предлаже термин *омнисиндет*. Затим разликује некорелативне и корелативне координаторе (код ових других појављивање координатора испред првог члана конструкције повлачи појављивање координатора – истог или неког другог – и испред другог члана). На крају анализира случајеве елипсе у вези с координацијом.

4. *Семантички типови напоредних односа у србистичкој и (сербо)кroatистичкој литератури.* Овде кандидат детаљно, служећи се и табелама, приказује како се дефинишу и класификују различити семантички типови напоредних односа у домаћој литератури. Нарочито истиче следећа питања: шта се тачно подразумева под саставношћу одн. супротношћу – и констатује да се у литератури ти појмови неретко експлицитно објашњавају сами собом или се дефинишу превише неодређено; какав је међусобни однос тих појмова – и констатује да се, чак и ако се помиње, питање њиховог преклапања даље не анализира; какав је однос између подврста унутар саставног одн. супротног односа – и утврђује да у литератури ти односи најчешће остају непрецизирани; какви семантички односи постоје на конституентском нивоу – и примећује да се класификација семантичких (под)типова напоредних односа изводи готово искључиво на основу анализе координираних обавештајних независних клауза.

5. *Теоријски оквир за ово истраживање.* Кандидат излаже основе теорија које чине оквир за његово истраживање. То је, најпре, теорија домена И. Свитсер. Ова ауторка, полазећи од темељне когнитивнолингвистичке претпоставке да је језичко значење утемељено у телесном искуству, у семантичкој структури модалних израза разликује два домена: реални домен или домен садржаја, у којем је модалност социофизичка, и епистемички домен, у којем је она метафоричка. У употреби везника, сматра она, може се разликовати и трећи домен – домен говорних чинова. Ову концепцију допуњују Нордман и Де Блејзер, истичући да је за семантику и прагматику везника важан параметар и редослед ситуација – појмовни и линеарни. Ланг пак примећује да постоји и четврти домен – „дискурсне перспективе“ или „текстуалне прогресије“, који је најбоље посматрати као „наддомен“, тј. надградњу постојећа три домена.

Ј. Чудомировић затим излаже параметре на основу којих се, по К. Маури, могу дефинисати три основна семантичка типа напоредних односа (ти типови су комбинација, контраст и алтернација); ти су параметри темпоралност, сукоб и циљ. На основу параметра темпоралности разликују се темпорални односи (нпр. *Човек је отворио врата и истрчао напоље*; ови односи могу бити сукцесивни и симултани) и атемпорални (ови други подразумевају да се ситуације уопште не смештају на временску осу или да њихов однос на временској оси није релевантан – нпр. *Птице лете, а рибе пливају*). Ако између ситуација постоји сукоб, то може бити порицање очекиваног (*Пера је висок, али не игра кошарку*), исправљање (*Пера не учи, него се игра у дворишту*) и опозиција (*Пера се одмара, док ја радим цео дан!*). Параметар циља важи за раставне односе.

Однос комбинације значи да се две ситуације посматрају у супојављивању, као делови неке смисаоне целине. Те ситуације обједињују се *заједничким садржаоцем* (тај термин К. Маури преузима од Ланга) – нпр. у реченици *Треба ми нека књига или новине*

или часопис заједнички садржалац је 'нешто за читање'. Од Гивона Мауријева преузима појам *континуитета у дискурсу* – који подразумева поновно појављивање неких елемената у суседним сегментима дискурса; континуитет у дискурсу може бити предметни, континуитет радње и тематски/партиципантски. За односе контраста Мауријева истиче да је кључна говорникова перспектива: тај однос се успоставља тек у поређењу међу ситуацијама, а не постоји у свету као таквом. Мауријева појмовни простор који заузимају односи комбинације и контраста приказује као континуум од сукцесивности, преко симултаности, атемпоралности, опозиције и исправљања до порицања очекиваног; тај континуум покривају српскохрватски везници *и* (за прва три односа), *на* (за однос сукцесивности), *а* (за однос атемпоралности и опозиције), *већ* (за исправљање) и *али* (за порицање очекиваног).

На крају овог потпоглавља Ј. Чудомировић у кратким цртама излаже Грајсову теорију конверзационе импликатуре и два доминантна савремена прагматичка приступа која су на њој заснована – неограјсовски приступ и теорију релевантности.

6. *Параметри за анализу*. У овом потпоглављу кандидат детаљно приказује параметре битне за његову анализу:

– домен употребе: осим три домена употребе о којима говори И. Свитсер, Ј. Чудомировић уводи и домен дискурса, који једини, како каже, може објаснити неке употребе везника;

– тип односа: за саставне односе важни су неутрални односи (атемпорални кад су у питању клаузе, додавање кад су у питању друге синтаксичке јединице у напоредном односу), симултаност, сукцесивност, али и други – пре свега узрочно-последични; стога кандидат излаже односе између узрока и сродних категорија – времена, услова, циља и допушања;

– лексичка обележја односа: то могу бити конкретизатори – речи или изрази који конкретизују однос који кодира везник, и маркери модалности и закључивања (као што су *према томе, мора бити* и сл.);

– граматичка обележја односа – глаголски облик и вид, који су нарочито важни у интерпретацији саставних односа, и то оних обележених везником *и* (односима симултаности и сукцесивности), али могу указивати и на одређени тип говорног чина;

– интеграција садржаја чланова напоредне конструкције: кандидат полази од претпоставке да је за чланове напоредне конструкције увек могуће идентификовати појам или ситуацију која обједињава конјункте, што значи да је за сваки тип употребне важно идентификовати кључне интегративне факторе (а то су нпр. суседност на временској оси, припадност истом току закључивања, иста синтаксичка дистрибуција итд.);

– дистрибутивна и колективна предикација: ако је предикација (у логичком, а не граматичком смислу) дистрибутивна, својство се приписује сваком елементу субјекатског скупа посебно (*Петар и Марија спавају* значи да Петар спава и Марија спава); ако је предикација колективна, својство важи за субекатски скуп као целину (*Петар и Марија су срећан пар* не значи да је Петар срећан пар и да је Марија срећан пар).

У поглављима **II** и **III**, на која отпада највећи део рада, анализира се употреба саставних одн. супротних везника. Све везнике кандидат обрађује на исти начин: најпре наводећи њихову етимологију и – ако је потребно – главне типове односа издвојене у досадашњим истраживањима, затим формалне карактеристике конструкција с тим везницима, њихову употребу у различитим доменима и, најзад, њихову употребу као

текстуалних конектора. Сваку употребу кандидат обилато илуструје примерима (за везник *и*, на пример, наводи 416 примера), које детаљно анализира, нарочиту пажњу посвећујући прелазним случајевима.

Његови налази у вези са саставним везницима су, укратко, следећи.

– Везник *и* у домену садржаја може означавати неутрални саставни однос, симултаност, сукцесивност (при чему се код координираних изричних клауза може говорити о локалној сукцесивности – кад координатор успоставља однос између садржаја зависних клауза, и надређеној – кад координатор успоставља однос између две радње означене глаголом чије су зависне клаузе допуне), као и сукцесивност која прелази у семантички специфичније односе – каузалност, начински посредовану каузалност и општу условљеност. Овај везник у епистемичком домену може означавати закључивање (која је логичка каузалност), посредовано закључивање и начински/инструментално посредовано закључивање као контекстуализовану реинтерпретацију. У домену говорних чинова везник *и* координира хомофункционалне клаузе (говорне чинове истог типа) и хетерофункционалне клаузе (говорне чинове различитих типова). У домену дискурса овај везник може да сегментује вишечлани низ на уже целине, а употребљава се и да означи дискурсну, наративну сукцесивност (која се не мора поклапати са временском). Као конектор, *и* се може употребљавати као надовезивачки везник и може стајати на почетку реплике којом се саговорник надовезује на говорника. На крају Ј. Чудомировић детаљно анализира полисиндетско и омнисиндетско *и*, закључујући да се ове последње конструкције могу сматрати неком врстом градационих конструкција.

– Везник *па* у домену садржаја означава односе сукцесивности, каузалности, начински посредоване каузалности и опште условљености. Употребљава се и у епистемичком домену, у домену говорних чинова и у домену дискурса; у овом последњем може служити да сегментује напоредни низ клауза на уже целине, може координирати синтаксичке јединице ниже од клауза у набрајању, може бити употребљен да означи композициону сукцесивност (прелазак са оквира описивања на стање које је у фокусу пишчеве пажње) и може означавати градациони однос. Као конектор, *па* се може употребљавати као надовезивачки везник, а може стајати и на почетку реплике у дијалогу, са своје три употребе – имплицативном, аргументативном и уводном.

– Везник *те*, као и *и*, може кодирати додавање, али је то ретко неутрално, него има елемената дискурсне сукцесивности. У домену садржаја кодира симултаност, сукцесивност, каузалност и друге типове менталне сукцесивности – условљеност, намеру и начински посредовану каузалност. Употребљава се и у епистемичком домену (да означи логичку каузалност – закључивање), у домену говорних чинова (али само кад је прва клауза обавештајна, а друга заповедна), као и у домену дискурса; у овом последњем случају може да сегментује напоредни низ на уже целине и може да имплицира композициону сукцесивност. Као конектор има уску употребу: употребљава се увек као надовезивачки везник и обележава исте односе као и у напоредним конструкцијама.

Кандидат закључује да постоји обележје које обједињује различите типове саставних односа, тј. различите употребе саставних везника – а то је *континуитет у дискурсу*, који може бити предметни (конјункти се односе на исти предмет дискурса), тематски (имају исту тему на плану информативне структуре) или континуитет радње (сукцесивност, каузалност итд.). У домену садржаја постоји континуум – почев од неутралног додавања, преко сукцесивности, па до каузалности – дуж којег се употреба саставних везника проширује од семантички најнеутралније ка семантички

специфичнијима. Из домена садржаја употребе се проширују у епистемички домен, домен говорних чинова и домен дискурса. При свему томе, не обележавају сви везници све типове односа, нити су подједнако уобичајени у свим типовима: везник *и* типично обележава неутрално додавање, везник *па* сукцесивност, а *те* – каузалност. Кандидат посебно коментарише употребу везника *те* у односу на *и* и *па*, као и конекторску употребу сва три везника.

Што се супротних везника тиче, кандидат из анализе корпуса закључује следеће.

– Везник *а* од свих супротних везника има најразноврснију употребу. У домену дискурса обележава дисконтинуитет (то му је основно значење), тематско развијање и уланчавање *и*, најзад, градациони однос. У епистемичком домену обележава опозитивни контраст; у домену говорних чинова се употребљава сасвим маргинално. Као конектор, може се употребљавати као надовезивачки везник, у тексту може означавати промену предмета, и може стајати на почетку реплике – да би сигнализирао промену предмета или експлицирао опозицију између садржаја двеју реплика.

– Везник *али* у епистемичком домену означава порицање очекиваног. Типично порицање очекиваног је концесивност, тј. случајеви неостварене каузалности, условљености, неиспуњене намере и сл. У питању може бити и порицање очекиваног као прецизирање неочекиваног и као компензација – свако са својим подврстама. У домену говорних чинова везник *али* имплицира исте односе као и у епистемичком домену – с тим што се ти односи овде успостављају на нивоу илокуционе снаге исказа. У домену дискурса *али* имплицира другачији тип неочекиваности него у епистемичком домену: тим везником одбацује се имплицитна претпоставка да је садржај првог члана једино битно што треба саопштити. Као конектор, *али* се може употребљавати као надовезивачки везник, може обележавати промену предмета и њиме може започињати реплика у дијалогу.

– Везник *него* у епистемичком домену и домену дискурса означава однос исправљања (при чему се првим конјунктом негира одређени садржај, али се оспорава и претпоставка да је он тачан а садржај другог конјункта се сматра алтернативом за негирани садржај првог). Ј. Чудомировић доказује да се градационе конструкције *с него* могу посматрати као подтип супротног односа. Исправљање које означава *него* може бити и искључно: уместо негираног садржаја првог конјункта остварује се једино садржај другог конјункта. Овај везник означава исправљање и у домену говорних чинова, а у конекторској улози може се употребљавати као надовезивачки везник, може бити обележје промене предмета; ако сам сачињава читаву реплику, њиме се тражи да саговорник експлицира алтернативу садржају који је претходно негирао; насупрот овоме последњем, може се употребити да, на експресиван начин, потврди саговорникову претпоставку; њиме се, најзад, може уводити неприхватљива алтернатива претходном садржају, чиме говорник истиче неоспоривост свог става.

Кандидат закључује да се односи који се обележавају везницима *а*, *али* и *него* могу поделити на две велике групе: односе дисконтинуитета без супротности (који важе у домену дискурса и који се обележавају везником *а*) и супротне односе (који припадају епистемичком домену или се из њега проширују у домен дискурса и домен говорних чинова и који се обележавају везницима *а*, *али* и *него*). Супротни везници се по дефиницији не могу употребити у домену садржаја. Што се тиче односа између дисконтинуитета и супротности, Ј. Чудомировић сматра да овај први обухвата други, тј. да се о супротности може говорити као о епистемичком дисконтинуитету. Традиционални

појам супротности одговара дисконтинуитету у епистемичком домену, док дисконтинуитет у домену дискурса обухвата оне типове односа који су представљали проблем за класификацију; то су *a*-конструкције код којих нема супротности, као и *али*- и *него*-конструкције с конкретизатором *и*.

У поглављу **Закључци** кандидат износи следеће.

– Традиционална семантичка дистинкција *саставност* : *супротност* није потпуна, јер претпоставља да се саставност и супротност искључују, него је за систем напоредних везника у српском језику примарна дистинкција *континуитет* : *дисконтинуитет* у *дискурсу*. Ове две дистинкције се не поклапају сасвим: саставност се у начелу може изједначити са континуитетом, али је дисконтинуитет шири појам од супротности.

– Између саставних и супротних везника постоји још једна разлика на прагматичком плану: односи које имплицирају саставни везници често су одређени различитим граматичким факторима (глаголским видом, модализованошћу предиката и сл.) и општим семантичким механизмима као што су метафоричко или метонимијско проширење; у случају супротних везника нема такве предвидљивости.

– Везници „не служе томе да изразе већ постојећи и унапред задати семантички однос између конјунката, него да усмере нашу интерпретацију тог односа у одређеном правцу“; другим речима, „везници нису израз односа између конјунката, већ средство којим се тај однос (често и пресудно) обликује“. На пример, између садржаја клауза *Ваза је пала* и *Није се разбила* могу се идентификовати следећи односи: континуитет у домену садржаја (временска и ментална сукцесивност), дисконтинуитет у епистемичком домену (концесивност или само епистемички контраст) и тематски континуитет у домену дискурса; различитим везницима интерпретација се усмерава ка конкретном односу у једном од домена, чиме се не искључују нужно други односи, нарочито не односи у другим доменима.

– Градациони односи се могу изразити конструкцијама са свим испитиваним везницима, те их не треба посматрати независно од основне дистинкције *континуитет* : *дисконтинуитет* и издвајати у посебан тип, одвојен од саставних и супротних односа.

– И међу саставним и међу супротним односима постоје типови у којима конјункти нису сасвим једнаке проминентности, што се види по томе што су функционално врло блиски, чак и еквивалентни одговарајућим субординативним конструкцијама; тиме се потврђују претпоставке когнитивних и функционалних приступа о томе да је и дистинкцију *координација* : *субординација* оправдано посматрати не као строгу дихотомију, него као континуум.

Ј. Чудомировић рад окончава кратким коментаром у вези с могућом применом добијених резултата: са теоријске стране, ово истраживање може бити модел за анализу употребе других напоредних, а и неких зависних везника; а са практичке стране, може послужити у настави српског језика као страног.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Истраживање на којем је заснована ова докторска дисертација теоријски је добро утемељено, засновано на широком корпусу и изузетно детаљно и прецизно. Оно показује да кандидат одлично познаје савремене лингвистичке токове и да је у стању да их

плодоносно примени на материјал српског језика, да има истанчано језичко осећање и прецизну лингвистичку перцепцију, захваљујући којима идентификује, а и теоријски разрешава, често веома сложене интеракције између семантичких, прагматичких и синтаксичких аспеката напоредних конструкција које проучава. Овај рад је важан допринос науци о српском језику.

(1) Захваљујући овом раду, један сегмент граматике савременог српског језика – напоредни односи изражени везницима *и, па, те, а, али* и *него* – детаљно су описани у свом семантичком и прагматичком, а у доброј мери и синтаксичком аспекту.

(2) Рад даје науци о српском језику и теоријске доприносе: показује који све параметри могу бити релевантни у опису једне тако апстрактне врсте речи као што су везници и даје модел за њихову успешну примену. Раздвајањем домена у којима важе односи изражени везницима – домена садржаја, епистемичког домена, домена говорних чинова и домена дискурса – њихова употреба се објашњава на логичан и расветљујући начин. Даље, утврђују се ограничења досадашњих приступа везницима у нашој литератури – и традиционалних и неких новијих: уместо дистинкције *саставност : супротност* предлаже се дистинкција *континуитет : дисконтинуитет*; закључује се да везници нису само „спољне ознаке унутрашње везе међу реченицама“ (Стевановић), него да битно усмеравају нашу интерпретацију односа између садржаја чланова напоредне конструкције; предлаже се другачији третман градационих конструкција; утврђује се да однос између координације и субординације треба посматрати пре као континуум него као супротност.

(3) Резултате овог рада могуће је и практично применити: кандидат је, како смо видели, поменуо само наставу српског језика као страног, али сматрамо да су многа запажања важна и за наставу српског језика као матерњег, као и за лекторску праксу.

VI ЧЛАНАК КОЈИ ЈЕ ОБЈАВЉЕН У ОКВИРУ РАДА НА ДИСЕРТАЦИЈИ

„О прототипичним и маргиналним напоредним везницима / координаторима: пример координатора *што... што*“, *Књижевност и језик*, LXI/3–4, 2014, 219–236.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Кандидат је спровео детаљно истраживање, примењујући исти дескриптивни поступак на сваки проучавани везник. Резултате свог истраживања протумачио је на теоријски утемељен и убедљив начин и приказао их прегледно и систематично. Своје анализе, запажања и закључке изнео је разложно и јасно, однегованим научним језиком.

IX ПРЕДЛОГ

Констатујући да је својим истраживањем кандидат дао вредан допринос науци о српском језику, Комисија са задовољством препоручује Већу да овај рад прихвати као докторску дисертацију, а кандидата позове на усмену одбрану.

Комисија:

др Душка Кликовац, ред. проф.

др Весна Ломпар, доцент

др Срето Танасић, научни саветник